

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-10
УДК: 327

Гайко Олег Сергійович

ст. викладач, к. політ.н.,
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
O.Gaiko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-9290-2658>

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ ЯК ЧИННИК МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглядаються демографічні процеси у сучасному світі в контексті міжнародної безпеки. Основну увагу зосереджено на демографічній ситуації в індустріально розвинутих країнах та країнах, що розвиваються. Простежено особливості зростання населення в регіонах, що розвиваються та загрозу неконтрольованої міграції. Висвітлено демографічну проблему в індустріально розвинутих країнах – зростання частки населення пенсійного віку при зменшенні частки населення працездатного віку. Виявлено, що маргіналізація населення в поєднанні з високою мобільністю населення, яка притаманна регіонам, що розвиваються, створюють передумови для подальшої міграції населення, в тому числі в більш розвинуті регіони, така ситуація – великий відсоток мобільного і молодого населення в регіонах, що розвиваються, є загрозою для соціально-економічної і політичної стабільності в розвинутих регіонах, оскільки високий рівень життя, розвинута інфраструктура, економічна і соціальна стабільність роблять розвинуті регіони привабливими для міграції з регіонів, що розвиваються. Зроблено висновок, що індустріально розвинуті регіони здійснили демографічний перехід, який призвів до зростання частки населення похилого віку при зменшенні частки населення працездатного віку; такі демографічні зміни ставлять під сумнів життєздатність моделі держави загального добробуту (Welfare state) в подальшій перспективі через відсутність ресурсів для її підтримки, а високий рівень життя актуалізує проблему неконтрольованої міграції з регіонів, що розвиваються і мають надлишок населення. Розглянуто проблему інституційної неефективності в регіонах, що розвиваються, яка може детермінувати проблему природних катастроф, голоду, війн та епідемій і, як наслідок, масовий неконтрольований процес зміни місця проживання, що являє собою серйозну загрозу регіональній та міжнародній безпеці. Проаналізовано чинники такої загрози.

Ключові слова: демографія, міжнародна безпека, індустріально розвинуті країни, країни, що розвиваються.

Гайко Олег Сергеевич

ст. преподаватель, к. полит. н.,
Харьковский национальный
Университет имени В. Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харьков, 61022,
O.Gaiko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-9290-2658>

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ КАК ФАКТОР МЕЖДУНАРОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Рассматриваются демографические процессы в современном мире в контексте международной безопасности. Основное внимание сосредоточено на демографической ситуации в индустриально развитых странах и развивающихся странах. Прослежены

особенности роста населения в развивающихся регионах и угрозу неконтролируемой миграции. Освещено демографическую проблему в индустриально развитых странах - рост доли населения пенсионного возраста при уменьшении доли населения трудоспособного возраста. Выявлено, что маргинализация населения в сочетании с высокой мобильностью населения, которая присуща развивающимся регионам создают предпосылки для дальнейшей миграции населения, в том числе в более развитые регионы, такая ситуация - большой процент мобильного и молодого населения в развивающихся регионах является угрозой для социально-экономической и политической стабильности в развитых регионах, поскольку высокий уровень жизни, развитая инфраструктура, экономическая и социальная стабильность делают развитые регионы привлекательными для миграции из развивающихся странах. Сделан вывод, что индустриально развитые регионы осуществили демографический переход, который привел к росту доли пожилого населения при уменьшении доли населения трудоспособного возраста; такие демографические изменения ставят под сомнение жизнеспособность модели государства всеобщего благосостояния (Welfare state) в дальнейшей перспективе из-за отсутствия ресурсов для ее поддержки, а высокий уровень жизни актуализирует проблему неконтролируемой миграции из развивающихся регионов, которые имеют избыток населения. Рассмотрена проблема институциональной неэффективности в развивающихся регионах, которая может детерминировать проблему природных катастроф, голода, войн и эпидемий и, как следствие, массовый неконтролируемый процесс изменения места жительства, что представляет собой серьезную угрозы региональной и международной безопасности. Проанализированы факторы такой угрозы

Ключевые слова: демография, международная безопасность, индустриально развитые страны, развивающиеся страны.

Oleg Gaiko

Assistant professor in Political Science,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
O.Gaiko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-9290-2658>

DEMOGRAPHIC PROCESSES IN THE MODERN WORLD AS A FACTOR OF INTERNATIONAL SECURITY

The demographic processes of the modern world in the context of international security are considered. The main focus is on the demographic situation in industrialized countries and developing countries. The nature of population growth in developing regions and the threat of uncontrolled migration are traced. The demographic problem of industrially developed countries - an increase in the proportion of the population of retirement age with a decrease in the proportion of the population of working age - is highlighted. It was revealed that the marginalization of the population, combined with the high mobility of the population, which is inherent in developing regions, creates the preconditions for further migration of the population, particularly to more developed regions, such a situation - a large percentage of mobile and young population in developing regions is a threat to socio-economic and political stability in developed regions, since a high standard of living, developed infrastructure, economic and social stability make developed regions attractive for migration from developing countries. It is analyzed that industrially developed regions have undergone a demographic transition, which has led to an increase in the proportion of the elderly population while the proportion of the working-age population has decreased, such demographic changes call into question the viability of the Welfare state model in the long term due to the lack of resources to support it, and a high standard of living actualizes the problem of uncontrolled migration from developing regions that have a surplus of population. The problem of institutional inefficiency in developing regions is considered, which can determine the problem of

natural disasters, hunger, wars and epidemics and, as a consequence, a massive uncontrolled process of changing the place of residence, is a serious factor of regional and international security. The article analyzes how the demographic situation in the modern world is a challenge and threat to regional and international security.

Key words: *demography, international security, industrially developed countries, developing countries.*

Останні десятиліття демографічні процеси у сучасному світі все частіше розглядаються в контексті міжнародної безпеки. Актуалізація таких досліджень в рамках міжнародної безпеки зумовлюється декількома чинниками.

По-перше, «гуманістичний поворот» у міжнародній безпеці відбувся на початку 1990 рр. Він супроводжувався перенесенням основного фокусу досліджень з військового аспекту на гуманітарний, міжнародна безпека починає розглядатися в більш широкій перспективі, предметом дослідження стають соціально-економічні проблеми, інформаційні, дотримання прав людини, політичної стабільності тощо. Все більше уваги приділяється особливостям сучасних демографічних процесів.

По-друге, протягом останніх десятиліть відбуваються стрімкі зміни в демографії всього світу, що створює дисбаланс, який, в свою чергу, є викликом для регіональної та міжнародної безпеки.

У статті будуть розглянуті основні проблеми демографічного розвитку в сучасному світі, буде виявлено основні ризики, загрози та виклики для міжнародної безпеки демографічних процесів в сучасному світі.

Загроза неконтрольованої міграції

Демографічна ситуація у сучасному світі являє собою дисбаланс між індустріально розвинутими регіонами та регіонами, що розвиваються. Такий дисбаланс, у поєднанні з принциповими відмінностями в рівні життя, створює ризики неконтрольованої міграції із слаборозвинутих регіонів з високими темпами демографічного зростання до високорозвинутих регіонів з низькими темпами демографічного зростання. Проблема неконтрольованої міграції перестала бути предметом лише теоретичних обговорень, а стала нагальною політичною проблемою в розвинутих країнах. Наприклад, наміри президента США Д. Трампа посилити контроль над нелегальною міграцією та будівництва стіни між США та Мексикою, яка мала б обмежити можливість незаконного проникнення на територію

США з Мексики, що стало предметом тривалих політичних дискусій і протистояння між представниками демократичної та республіканської партій. Значимою подією для внутрішньої політики ЄС стала міграційна криза 2015 року, яка зумовила поляризацію поглядів між країнами-членами ЄС щодо політики, яку варто проводити по відношенню до мігрантів (Buonanno 2017).

Окрім очевидних відмінностей в демографічному та соціально-економічному аспектах між розвинутими регіонами та регіонами, що розвиваються, варто виділити чинники, які створюють додаткову загрози неконтрольованої міграції:

1. *Стрімка урбанізація в регіонах, що розвиваються.* Протягом другої половини ХХ століття відбувається стрімкий процес урбанізації, що може бути пояснений соціальною трансформацією низки регіонів світу, які здійснили перехід від традиційних до індустріальних суспільств. Якщо в індустріально розвинутих регіонах стрімкий процес урбанізації завершився в середині ХХ століття, то в регіонах, що розвиваються, стрімке зростання чисельності міст відбувається протягом другої половини ХХ ст. Станом на сьогодні стрімке зростання чисельності міського населення відбувається в регіонах, що розвиваються. Таке стрімке зростання чисельності міст свідчить про відхід від традиційної форми соціальної організації, яка передбачає прив'язаність населення до землі і, як наслідок, його низьку мобільність. Натомість процес урбанізації в країнах, що розвиваються, свідчить про досить високу мобільність населення. Переміщення значної частини населення є типовим явищем для світової історії і зумовлюється масштабними екологічними, військовими, соціально-економічними та політичними причинами. У випадку із зростанням міст в країнах, що розвиваються, ми маємо справу не з масовим переселенням населення в результаті надзвичайних обставин, а з індивідуальним прагненням людей покращити власний добробут (Вишне夫斯基 2017: 85-86). Стрімке зростання чисельності міст у регіонах, що розвиваються, призводить до маргіналізації

та люмпенізації населення, через такі причини:

- значна частина представників першого покоління містян не може повністю інтегруватися в міське середовище, в його специфічні соціальні зв'язки і повністю адаптуватися та відтворювати ті практики, які характерні для міста;

- відносно низький рівень життя в країнах, що розвиваються, зумовлює низьке фінансування освіти та актуалізує проблему доступу до освіти, відповідно, значна частина населення, що перемістилась до міста, не має достатніх знань та кваліфікації для того, щоб знайти роботу із гідною заробітною платою в умовах високої конкуренції;

- зростання населення міст перевищує потреби економіки та інфраструктури, що призводить до появи залишку населення, яке не може бути абсорбовано містом.

2. *Неефективність державних інститутів в регіонах, що розвиваються.* Державні інститути в багатьох країнах, що розвиваються, характеризуються неефективністю, що зумовлює неможливість реалізувати існуючий потенціал та ефективно і своєчасно реагувати на наявні виклики і загрози. Демографічний тиск являє собою виклик інституційній спроможності для низки регіонів, що розвиваються. Інституційна неефективність унеможлиблює реалізацію економічних чи інфраструктурних реформ, які здатні були б послабити наявний демографічний тиск через створення нових робочих місць, розвиток міського та міжміського транспорту, модернізацію ЖКГ та міської інфраструктури, поліпшення якості освіти тощо. Окрім цього, стрімке зростання населення зумовлює проблему дефіциту ресурсів в багатьох регіонах, виникає проблема не лише браку продуктів харчування, але й питної води, оскільки регіони не мають необхідної кількості ресурсів для забезпечення такої чисельності населення. Державні інститути не здатні в низці регіонів, що розвиваються, реалізувати масштабні інфраструктурні проекти у сфері водопостачання та забезпечення населення базовими продуктами харчування. Ситуація ускладнюється тим, що наявні ресурси досить неефективно використовуються, що призводить до деградації цих ресурсів. Таким чином, демографічний тиск в регіонах, що розвивається, є чинником соціально-економічної і політичної нестабільності, оскільки посилює існуючі

дисбаланси та проблеми, що в перспективі може зумовлювати масове соціально-політичне невдоволення, екологічні та інфраструктурні кризи, військові конфлікти як в середині країни, так і з сусідніми країнами. Нестабільність регіонів, що розвиваються, може зумовити масову неконтрольовану міграцію населення, яка є загрозою як для регіональної, так для міжнародної безпеки.

Маргіналізація населення в поєднанні із високою мобільністю створюють передумови для подальшої міграції населення, в тому числі в більш розвинуті регіони. Така ситуація – великий відсоток мобільного і молодого населення в регіонах, що розвиваються, є загрозою для соціально-економічної і політичної стабільності в розвинутих регіонах, оскільки високий рівень життя, розвинута інфраструктура, економічна і соціальна стабільність роблять розвинуті регіони привабливими для міграції з регіонів, що розвиваються. Основна загроза полягає в тому, що демографічний тиск в країнах, що розвиваються в поєднанні із мобільністю населення може зумовити неконтрольований і масовий характер міграції, якій державні інститути розвинутих країн не зможуть дати ефективну відповідь.

Соціально-економічна стабільність розвинутих країн

Демографічні процеси в індустріально розвинутих країнах являють собою виклик для соціально-економічної і політичної стабільності. Сучасні соціальні стандарти і високий рівень добробуту в розвинутих країнах (особливо в країнах Західної Європи) є результатом післявоєнного розвитку та формуванням соціально-орієнтованої держави – держави загального добробуту (*Welfare state*), яка формується після Другої світової війни (Гайко 2016: 48).

Соціально-орієнтована політика у вигляді держави загального добробуту мала виконувати декілька основних функцій у післявоєнній Європі:

- не допустити масові соціальні невдоволення після завершення війни, радикалізацію політичних поглядів населення та підтримку популістських сил, як це було після Першої світової війни. Друга світова війна суттєво погіршила рівень життя значної частини населення Західної Європи, мобілізувавши значну частину населення на війну, що створювало потенційно небезпечну ситуацію – радикальні і рішучі дії

населення, яке має реальний досвід бойових дій, за поліпшення власного добробуту;

- високий добробут населення мав би сприяти економічному зростанню, оскільки в людей з'являються ресурси, які вони можуть витратити на споживання, яке стимулювало б економічне зростання, відповідно, безкоштовна медицина й освіта, розвиток інфраструктури, гарантії соціального захисту та інші мали б забезпечити населенню ресурси для споживання;

- ідеологічна загроза з боку СРСР, яка стала особливо актуальною після Другої світової війни через позитивний образ країни, що внесла значний вклад в перемогу над нацизмом; позитивний образ СРСР разом із популярними гаслами про рівність і високі соціальні стандарти сприяв популяризації загрози приходу до влади прокомуністичних сил у країнах Західної Європи та ідеологічне протистояння із СРСР в «Холодній війні комуністичних ідей у Західній Європі, відповідно,» мотивували на формування сприятливого образу країн Західної Європи для власних громадян шляхом проведення соціально-орієнтованої внутрішньої політики.

Формування держави загального добробуту в післявоєнних капіталістичних країнах обумовлювалось двома чинниками – рівнем життя та постійним зростанням населення. Традиційно держави не виділяли значні кошти на реалізацію різноманітних соціальних програм, відповідно, база соціального забезпечення була відносно низькою, а постійне зростання чисельності населення давало змогу отримувати ресурси на соціальні програми через збільшення податків, окрім цього, можна було брати кошти в борг у наступних поколінь. Така конфігурація створювала досить сприятливі умови для проведення соціальної політики, оскільки постійне зростання чисельності населення давало можливість реалізувати солідарну пенсійну систему, різноманітні програми у сфері охорони здоров'я, які були орієнтовані на літніх людей.

Станом на сьогоднішній день чинники, які забезпечили формування держави загального добробуту принципово змінилися.

По-перше, постійно з'являлися нові соціальні гарантії та нові сфери, які фінансувалися державою, – таких стає критично багато. Значна частина громадян стає прямими отримувачами соціальної допомоги. Проблема різноманітних соціальних гарантій полягає в тому, що їх легко можна ввести, але досить складно відмінити в

демократичному суспільстві. Можемо констатувати наявність патової ситуації – соціальні зобов'язання стають обтяжливими для державних бюджетів, але відмінити їх неможливо через невдоволення населення, яке конвертується у вигляді відповідного результату на виборах правлячою політичною силою.

По-друге, принципово змінилась демографічна ситуація. З другої половини ХХ століття в індустріально розвинутих країнах відбувається демографічний перехід, який полягає в зменшенні народжуваності, відповідно, змінюється структура населення – частка людей похилого віку збільшується. Окрім цього, покоління «бебі-буму» (яке народилось між 1940-1960 рр.) починає виходити на пенсію, це найбільше за чисельністю покоління, яке має народжуваність нижче мінімально необхідно рівня для відтворення населення. Відповідно, протягом найближчого десятиліття суттєво буде збільшена частка людей похилого віку в загальній структурі населення. Збільшення частки населення похилого віку має такі наслідки: необхідність збільшення фінансування системи охорони здоров'я та різноманітних соціальних програм для літніх людей, зміни в структурі споживання, суттєвий тиск на пенсійні фонди і т.п. Разом із тим, частка людей працездатного віку зменшується, тобто виникає ситуація дисбалансу, що змушує збільшувати фінансування соціальних програм, зважаючи на те, що в багатьох індустріально розвинутих країнах податки є досить високими, а їх збільшення може викликати невдоволення виборців та зменшувати конкурентоздатність економіки.

Однією із форм покриття бюджетного дефіциту в індустріально розвинутих країнах є зовнішній борг, який постійно збільшується. Саме зростання зовнішнього боргу і стало однією з причин кризи єврозони (Frieden 2017). Однак у ситуації скорочення частки працездатного населення при збільшенні частки населення пенсійного віку є досить сумнівними перспективи погашення боргів. Та й сам зовнішній борг можна розглядати як інструмент консервації існуючої соціально-економічної моделі, яка не вирішує структурні соціально-економічні проблеми в індустріально розвинутих країнах.

Отже, можемо стверджувати, що демографічна ситуація в індустріально розвинутих країнах являє собою загрозу для існуючої соціально-економічної моделі.

Найважчий дисбаланс – збільшення частки населення похилого віку при зменшенні частки працездатного населення, який в подальшому буде лише посилюватись, робить модель держави загального добробуту (*Welfare state*) нежиттєздатною в подальшій перспективі через відсутність необхідних ресурсів для підтримання цієї соціально-економічної моделі. Дисбаланс безпосередньо впливає на політичну стабільність значної частини індустріально розвинутих країн, оскільки може бути виражений політичними кризами, підтримкою популістських та радикальних політичних сил, ревіталізацією елементів неопатримоніалізму (Фисун 2007).

Таким чином, демографічні процеси в сучасному світі можуть бути виражені поляризацією між «глобальним Півднем» (регіони, що розвиваються) та «глобальною Північчю» (розвинуті регіони). Індустріально розвинуті регіони здійснили демографічний перехід в другій половині ХХ століття, який призвів до зростання частки населення похилого віку при зменшенні частки населення працездатного віку. Такі демографічні зміни ставлять під сумнів життєздатність моделі держави загального добробуту (*Welfare state*) в подальшій перспективі через відсутність ресурсів для її підтримки, а високий рівень життя актуалізує проблему неконтрольованої міграції з регіонів, що розвиваються і мають надлишок населення. Демографічний тиск у поєднанні з інституційною неефективністю в регіонах, що розвиваються, може термінувати проблему природних катастроф, голоду, війн та епідемій і, як наслідок, масовий неконтрольований процес зміни місця проживання, що являє собою серйозний виклик регіональній та міжнародній безпеці.

ЛІТЕРАТУРА

Buonanno, L. 2017. "The European Migration Crisis". In: D. Dinan, N. Nugent, & W. E. Patterson (Eds.), *The European Union in Crisis*. London: Palgrave Macmillan: 100-130.

Вишне夫斯基, А. 2017. "Глобальный миграционный взрыв – вызов XXI века", *Український соціологічний журнал* 1-2: 82-86

Frieden, J., Walter, S. 2017. "Understanding the political economy of the Eurozone Crisis", *Annual Review of Political Science* 20: 371-390.

Гайко, О. 2016 "Трансформація держав сучасного типу", *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Сер. Питання політології* 29: 46-50.

Фисун, А. 2007. "Концепция неопатримониализма в современной политической теории: уроки для «четвертой волны» демократизации", *Ойкумена: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций*. Вып. 5. X.: Золотые страницы: 123-137.

REFERENCES

Buonanno, L. 2017. "The European Migration Crisis". In: D. Dinan, N. Nugent, & W. E. Patterson (Eds.), *The European Union in Crisis*. London: Palgrave Macmillan: 100-130.

Vishnevsky, A. 2017. "Global migration explosion – a challenge of the 21st century", *Ukrainian Sociological Journal* 1-2: 82-86 (in Russian).

Frieden, J., Walter, S. 2017. "Understanding the political economy of the Eurozone Crisis", *Annual Review of Political Science* 20: 371-390

Gaiko, O. 2016 "Transformation of the modern state", *The Journal of V.N. Karazin Kharkov National University: Issues of Political Science* 29: 46-50 (in Ukrainian).

Fisun, A. 2007. "Concept of Neopatrimonialism in the Contemporary Political Theory: Lessons for the Fourth Wave of Democratization," *Oikumena: Comparative Studies of Political Institutions, Socioeconomic Systems, and Civilizations*. Vol. 5. Kharkiv: 123-137 (in Russian).